

UIT DE INHOUD

HET ORGEL TRIO 12

Het Orgel Trio balanceert tussen herkenbaarheid en verrassing. Recent bracht het drietal een cd uit met jazzbewerkingen van liedvariaties van Sweelinck. Alle Alle reden voor een goed gesprek.

LEUVEN 16

Laurens de Man was het voorbije seizoen 'organist in residentie' van het nieuwe Flentrop/Potvlieghe-orgel, alias Contius-orgel, in de Sint-Michielskerk te Leuven.

Hij beschrijft het orgel en zijn ervaringen met dit fantastische instrument.

GRONAU 36

Dick Sanderman toog naar Gronau voor een bezoek aan het Sauer-orgel in de Stadtkirche. Het instrument, volgens onze verslaggever "een enorme kleurdoos", is een aantal jaren overgekomen uit Dortmund.

SPIERING 40

In de eerste helft van de twintigste eeuw voorzag de Dordtse kerkorgelfabriek M. Spiering veel Nederlandse kerken van orgels. Jan van der Male ging op onderzoek uit.

EN VERDER

Actueel	02
Hendriksen & Reitsma-orgel Sliedrecht	05
Restauratie Bätz-orgel Edam	08
Restauratie Van Puffelen-orgel Oost-Souburg	22
Portret van componist Johan Smit	26
Muziekbijlage	27
Boekbespreking	31
Trouwens	32
Bijeenkomst VMKE	34
Levenslang kerken en orgels (5)	44
Bladmuziek	46
Cd's	48
Wegwijzers	55

In onze volgende nummers onder meer

- Interview met orgelfotograaf Maarten Rog
 - Het Duyschot/Witte-orgel in de Nieuwe Kerk te Den Haag
 - De Zeeuwse wortels van orgelmaker K.M. van Puffelen

Fotoverantwoording omslag

Het Contius-orgel in de Sint-Michielskerk te Leuven.

© Wim Winters

12

16

36

40

Festival Haarlem

Van 13 t/m 27 juli 2024 vindt voor de 55e keer het Internationaal Orgelfestival Haarlem plaats, met als vanouds drie pijlers: de Internationale Zomeracademie, het Improvisatieconcours en een keur aan concerten door de meest vooraanstaande organisten van dit moment uit binnen- en buitenland. Inmiddels is het programma bekend. Tijdens de Zomeracademie zijn er meestercurssussen van o.a. Leo van Doeselaar, Monica Melcová, Peter Planyavsky en Nathan Laube. Verder zijn er excursies naar orgels in Zuid-Holland en Alkmaar. In het centrale weekend wordt een symposium gehouden rondom Anton Heiller, geleid door diens oud-leerlingen Peter Planyavsky en Roman Summereder. Heiller was in de vijftiger en zestiger jaren van grote betekenis voor de ontwikkeling van het Orgelfestival, samen met Marie-Claire Alain en Luigi Tagliavini.

Op 1 januari 2024 worden de thema's voor de voorselectieronde van het Improvisatieconcours op de festivalwebsite gepubliceerd. Geïnteresseerden dienen vóór 15 maart 2024 een opname in te sturen met improvisatie(s) op de verstrekte thema's. De jury bestaat uit Berry van Berkum (Nederland), Maria Alejandra Castro Espejo (Peru/Nederland), Monika Melcová (Slowakije/Spanje), Jean-Baptiste Robin (Frankrijk), Zsigmond Szathmáry (Hongarije) en Ansgar Wallenhorst (Duitsland). Meer informatie: organfestival.nl.

Het Cavaillé-Coll-orgel in De Philharmonie te Haarlem.

Gérard van Betelehem

Jan Smelik

Het De Mare/Hinsz/Freytag-orgel in de Petrus & Pauluskerk te Loppersum.

IMOCG 2024

De derde editie van de International Martini Organ Competition Groningen (IMOCG) vindt plaats van 28 juli t/m 3 augustus 2024. De IMOCG is geopend voor aan een conservatorium afgestudeerde of studerende organisten die geboren zijn ná 31 december 1988. Inschrijving is mogelijk tot uiterlijk 31 maart 2024. Uit de aanmeldingen kiest een selectiecommissie (bestaande uit Theo Jellema, Laurens de Man en Cor Ardesch) op basis van aangeleverde geluidsopnames twaalf kandidaten.

Tijdens het concours wordt gespeeld op drie monumentale orgels in Loppersum (Petrus & Pauluskerk) en Groningen (Akerk, Martinikerk). Het te spelen repertoire is zeer gevarieerd: de deelnemers kunnen kiezen uit een lijst met composities van o.a. Johann Jakob Froberger, Johann Sebastian Bach, Dieterich Buxtehude, Jan Brandts Buys, Piet Kee en Reitze Smits.

De concoursjury bestaat uit vijf internationale concertorganisten: Bernard Focroulle (België), Matthias Havinga (Nederland), Monica Melcová (Slowakije), Vincent Thévenaz (Zwitserland) en Ville Urponen (Finland). Naast hun jurytaken geven zij ook masterclasses en concerten. Meer informatie is te vinden op de website imocg.nl.

het nieuwe toetsbeleg, de prachtig herstellde registerplaatjes, de registerknoppen en de nieuwe kleurlaag van de kas, zonder meer spectaculair is”.

De mechanieken zijn hersteld naar de bestaande toestand, waarbij de door G.T. Bätz altijd toegepaste ijzeren wellen in de manuaalmechaniek, nu helaas meer dan voorheen, ongewenst hoorbaar waren. Om dat te verminderen heeft de orgelmaker stroken vilt tussen de wellen aangebracht.

“ een beter bij Bätz passende klank ”

Het orgel in de werkplaats tijdens de restauratie.

Gerrit de Jong

De demontage bevestigde de gedachte dat er oorspronkelijk geen (aangehangen) pedaal aanwezig was. De krappe plaats voor de mechaniek, en de vreemde wijze waarop het wellenbord is gemonteerd en de mechaniek is aangehangen bewijzen dit. Niet zeker is of het pedaal bij de plaatsing in Edam is aangebracht of dat het later is toegevoegd door Bätz zelf, Knipscheer of mogelijk Flaes.

Pijpwerk en toonhoogte

Een belangrijk aspect bij deze restauratie was die van het pijpwerk. Naast de ‘gewone’ stemschade was veel pijpwerk ernstig gedeukt en was er bij reparaties lelijk, grof soldeerwerk toegepast. Een aantal pijpvoeten was op een onbegrijpelijke manier in elkaar geduwd. Het pijpwerk is zeer zorgvuldig hersteld en enkele door tinpest aangetaste delen van pijpwallen zijn vernieuwd. De vele en diepe kernsteken, die vermoedelijk in de eerste helft van de vorige eeuw zijn gezet, werden zover als mogelijk weggewreven.

De oorspronkelijke toonhoogte moet $a^1 = 415$ Hz zijn geweest. Dit werd afgeleid uit één frontpijp waarvan de stemkrul uitkwam onder de hanger, iets wat niet origineel kan zijn geweest. Met een stemsnijding tot aan de hanger bleek de genoemde toonhoogte te worden bevestigd. Door het herstel van de vermoedelijk

oorspronkelijke toonhoogte moesten de pijpen worden verlengd waardoor zij tevens enger van menatuur werden. Daardoor is een meer strijkende – en beter bij Bätz passende – klank verkregen. De opzetstukken uit 1942-1943 zijn verwijderd en nieuwe bovenranden zijn opgesoldeerd.

Stemming

Op voorstel van de orgelmaker is het orgel gestemd in een ongelijkzwevende temperatuur, naar Vallotti/Young. Dat heeft zijn voordelen, aldus adviseur Henk Verhoef. “Een belangrijke overweging bij deze keuze was de verwachting dat de herstellde en verlengde pijpen een meer strijkende klank zouden opleveren, waarvan we mogen veronderstellen dat die dichter bij Bätz staat dan de meer grondtonige klank die het orgel tot aan de restauratie had. Bij zo’n meer strijkend klankbeeld is het effect van een ongelijkzwevende stemming, waarbij de meest gebruikte toonsoorten milder klinken dan toonsoorten met veel kruisen en mollen, veel duidelijker merkbaar dan bij het meer afgeronde klankbeeld dat tot aan de restauratie bestond.” Tegelijkertijd geeft hij aan: “Maar dat is ook meteen de keerzijde, want de verwachting is dat het orgel in Edam van tijd tot tijd gebruikt gaat worden voor het begeleiden van instrumenten op $a^1 = 440$ Hz, waardoor de

Van Letland naar Leuven

Een orgel voor en voorbij Bach

In de afgelopen jaren verrees in de Leuvense Sint-Michielskerk een gloednieuw orgel. Sinds de voltooiing ervan in 2021 vormt dit instrument voor velen een bron van schoonheid, inspiratie en vreugde. Met veel plezier geef ik gehoor aan het verzoek van de redactie om iets te schrijven over dit instrument, en over mijn activiteiten aldaar als *organist in residentie*.

Tekst: Laurens de Man Fotografie: Wim Winters

De eerste aanzet voor dit orgelbouwproject dateert al van 1999, toen de Vlaamse organist, pianist en orgeldeskundige Wim Winters het idee kreeg om het Belgische orgellandschap te verrijken met een barokinstrument, dat in het bijzonder voor de interpretatie van J.S. Bachs oeuvre een bron van inspiratie zou kunnen zijn. Niet lang daarna volgden onder meer enkele illustere namen als Bernard Foccroulle, Patrick Collon en Jean-Pierre de Bandt in dit idee. Ze sloegen de handen in elkaar om samen deze droom waar te maken.

Heinrich Andreas Contius

Welke weg te kiezen bij de bouw van een Bachorgel? Hierbij zijn er talloze interessante mogelijkheden, zoals verschillende nieuwbouwprojecten in Nederland en daarbuiten de afgelopen decennia hebben bewezen. Een bijzondere, relatief onbekende maar zeer relevante optie bood het werk van Heinrich Andreas Contius (1708-1795) (ook als Cuntzius gespeld). Hij werd geboren in Halle an der Saale als zoon van een orgelbouwer, was leerling van Joachim Wagner (die op zijn beurt een medewerker was van Gottfried Silbermann) en was aanvankelijk in Midden-Duitsland als orgelbouwer actief. Later verlegde hij zijn werkterrein naar de oostelijke uitloper van de Hanze-invloedssfeer: de Baltische staten. Dankzij een aanbevelingsbrief van niemand minder dan J.S. Bach resonanceert zijn naam nog in de geschiedenis. In een kort maar krachtig schrijven verzekert de grote meester dat Contius' zijn werk als orgelbouwer "... dermate goed en constant is, dat daarop niets af te dingen valt, en er niets meer te wensen overblijft, behalve dat alle zulke instrumenten dermate deugdelijk vervaardigd zouden worden, zodat de godshuizen en de liefhebbers van deze muziekinstrumenten voortaan niet meer door knoeiers bedrogen zullen worden." Van Contius' orgels zijn slechts enkele exemplaren bewaard gebleven, in flink gewijzigde toestand. Het orgel in de Drievuldigheidskathedraal in Liepāja (Letland) is hiervan het belangrijkste voorbeeld.

“Een sieraad onzer nette kerk”

Het Van Puffelen-orgel te Oost-Souburg

Begin 2023 verrichtte orgelmaker Martin Butter groot onderhoud aan het monumentale Van Puffelen-orgel in de voormalige Hervormde Kerk te Oost-Souburg. In dit artikel beschrijft adviseur Dirk Bakker het Souburgse instrument. In het volgende nummer schrijft hij over de Zeeuwse roots van orgelmaker Van Puffelen.

In 1817 schonk de Souburgse schout mr. Johan Assuerus Becius (1768-1823) het eerste orgel in Hervormde Kerk te Oost-Souburg. Hij bezat waarschijnlijk een kabinetorgel, wat in de omgeving van Middelburg zeker geen uitzondering was. Het instrument stond opgesteld op een galerij boven de toreningang. Het werd op 30 november 1817 in gebruik genomen *“in het bijzijn van eenen groote en aanzienlijke Schaar Toehoorders”*. Daniël Lootens (1774-1838) uit Middelburg, een zoon van de bekende organist en klokkensist Willem Lootens, werd benoemd tot organist. In 1852 was de organistenpost vacant. Uit meerdere sollicitanten, waaronder J.F. de

Kaart, organist van de Engelse Kerk te Vlissingen, werd de heer Okko Jacobus Bekker (1817-1904) gekozen, die tegelijkertijd muziekmeester in Vlissingen was. Daarnaast werd Johan Carel Klein (een jongere broer van Frederik Klein, organist en muziekmeester te Middelburg) benoemd als tweede organist. In hetzelfde jaar kreeg laatstgenoemde echter een ander aantrekkelijk aanbod in Middelburg en werd alsnog een andere sollicitant benoemd: P.J. Siegers. Het biedt ons even een inkijkje in het muzikale leven op Walcheren ... In 1866 kwam er, mede op voordracht van organist Bekker, een nieuwe organist: de

Tekst: Dirk Bakker
Fotografie: Wout Janssen

Sauer Opus 915 op z'n nieuwe plek in Gronau.

Sauer-orgel

uit Dortmund vindt nieuwe bestemming in Gronau

De geplande inwijding in maart 2020 kon vanwege de coronapandemie niet doorgaan, maar op 12 juni 2022 kon alsnog het Wilhelm Sauer-orgel opus 915 (gebouwd in 1904 voor de Evangelische Kirche van Dortmund-Dorstfeld) tijdens een feestelijke dienst in gebruik worden genomen in de Evangelische Stadtkirche van Gronau. Een lange weg met een wonderbaarlijk goede afloop, voor een orgel dat wel wordt gezien als het belangrijkste laatromantische Duitse orgel van deze omvang dat nagenoeg volledig in originele staat bewaard is gebleven.

Tekst: Dick Sanderman

Fotografie: Johannes Kalsow, Tamás Szöcs en Dick Sanderman

De stad Gronau, net over de grens bij Enschede, mag nu vooral bekend zijn vanwege haar Rock'n'PopMuseum, aan kerken heeft Gronau ook het een en ander te bieden. De imposante Pfarrkirche St. Antonius dateert uit 1913 en werd opgetrokken in Ibbenbürener zandsteen. Aan het andere eind van de winkelstraat staat de Evangelische Stadtkirche, in 1896/97 in gebouwd in rode baksteen. In

1898 kreeg deze kerk een orgel, gebouwd door Hoforgelbaumeister Klassmeier uit Kirchheide. Dit instrument werd in 1965 vervangen door een nieuw orgel, geleverd door Detlef Kleuker uit Brackwede, de firma die later bekendheid verwierf met de orgels in Alpe d'Huez (Notre-Dame des Neiges, 1978) en Brussel (Chant d' Oiseaux 1981), beide ontworpen door Jean Guillou. In Nederland leverde Kleuker maar één

orgel, en wel voor de Plaskerk in Raalte (1975), eveneens ingespeeld door Guillou.

Het Kleuker-orgel in Gronau was echt een kind van z'n tijd, met koperen frontpijpen en toepassing van veel kunststof materialen. Vanaf 1990 traden steeds meer mankementen op; het orgel werd uiteindelijk met plakband en tweecomponentenlijm aan de praat gehouden. Rond 2010

De firma M. Spiering

Kerkorgelfabriek te Dordrecht

In de eerste helft van de twintigste eeuw werden veel Nederlandse kerken voorzien van orgels, geleverd door de firma Spiering uit Dordrecht. Maar al kort na de Tweede Wereldoorlog kreeg het bedrijf van deze orgelbouwer veel kritiek op de kwaliteit van het geleverde werk. Was dat terecht en zo ja waardoor kwam dat? Wie waren de Spierings eigenlijk? Welke positieve zaken vallen uit dit verhaal op te maken? In twee afleveringen zoekt Jan van der Male naar een antwoord op deze en andere vragen.

Tekst: Jan van der Male

In het boek *Miskend, verguisd & afgedankt* wordt de firma Spiering geen enkele keer genoemd. Dat is opvallend, want andere orgelbouwers uit die tijd worden wel frequent genoemd, zoals Dekker, Standaart en Valkx & Van Kouteren.¹ Ook in de publicatie *Orgels van de wederopbouw* komt Spiering in de rij 'beeldbepalendste orgelmakerijen' tussen 1950 en ongeveer 1965 niet voor. Al was het maar om aan te geven dat de Dordtse firma het principe van het neobarokke orgel niet omarmde. Terwijl bijvoorbeeld Sanders en Spanjaard, voor wie hetzelfde geldt, bij dat onderwerp wel een enkele keer worden genoemd.²

Deze lacune wordt mogelijk deels veroorzaakt door het verloren gaan van het bedrijfsarchief en de weinige informatie die via overlevering vanuit de familie Spiering bekend is. Maar voor een completer beeld van de Nederlandse orgelgeschiedenis in de vroege twintigste eeuw is het belangrijk om ook meer te weten over de firma Spiering.

Sinds eind negentiende eeuw

Het orgelbouwbedrijf van Spiering is een familiebedrijf geweest, geleid door drie generaties. De grondlegger is Magchiel Spiering (1868-1926), zoon van de Dordse zakkendrager en schippersknecht Wijnand Spiering en Maaïke van Zijl. Op 20-jarige leeftijd in 1888 startte hij een orgelhandel in een timmerwerkplaats ter hoogte van de Ruitenstraat 69 te Dordrecht.³ Er is geen informatie over bij wie Magchiel Spiering het vak van orgelmaker geleerd heeft. Vanaf 1891 vinden we ook daadwerkelijk advertenties met daarin gebruikte pijporgels en nieuwe harmoniums, piano's, akkoordciters en mondorgels. In 1891 is Spiering gevestigd aan het Maartensgat toenmalig nummer 14, in 1892 op Boogjes toenmalig nummer 59.⁴ Deze panden moet hij hebben gehuurd.⁵ Spiering wordt omstreeks 1895 ook agent voor de Amsterdamse harmonium- en pianohandel van Goldschmeding.⁶ Spierings muziekhandel zit tot na 1897 aan de Boogjes 59. In dat jaar huurt Magchiel Spiering bovendien een woonhuis aan de Voorstraat 477, dat (ook?) is ingericht als winkel. Magchiel Spiering is 31 jaar als hij in 1899 trouwt met Teuntje Visser uit Papendrecht.

Een eigen woonhuis, winkel en werkplaats

Vermoedelijk omdat de muziekhandel goed loopt en/of met behulp van geld uit de schoonfamilie koopt Spiering in 1901 zijn eerste bezittingen. Allereerst is dat het pand Voorstraat 459-461, dat in 1912 vernieuwd wordt.⁷ Tot vandaag de dag herinnert het jaartal in de voorgevel aan deze renovatie. Hier zal het gezin Spiering-Visser gaan wonen.

In 1902 volgt er schuin tegenover de aankoop van de hoekwoning Ruitenstraat-Voorstraat, op het huidige adres Voorstraat 410-412. Wellicht is het achterliggende pakhuis aan de Ruitenstraat sinds 1888 al die tijd door Spiering gehuurd. Hier volgt direct een verbouwing waarna de winkel van Voorstraat 477 in 1902 naar Voorstraat 410 is verplaatst.⁸

Aan de Boogjes, tegenover de Pelserstraat, wordt in 1905 een pakhuis bijgekocht en in 1908 volgt opnieuw de aankoop van een pakhuis, vermoedelijk Boogjes 191-197.⁹

Collectie M.A. Kempeneers/M. Spiering

Magchiel Spiering voor zijn winkel op de Voorstraat 477.

BREVISSIMA!

Festliche romantische Orgelstücke
in Kurzfassungen
Bearbeitet und herausgegeben
von Werner Freiberger
Dr. J. Butz Verlag – BU 3088
Prijs € 16,00

“Vaak zijn naspelen wel erg lang, Als de organist nog maar nauwelijks op de helft van zijn spetterende toccata is zijn de banken vaak al leeg, of de mensen blijven dan wel zitten maar worden steeds ongeduldiger omdat ze de kerk uit willen. En daar wordt de organist dan weer onrustig van want hij heeft dat allemaal op zijn geweten.”

Ziehier een vrije vertaling én interpretatie van de eerste alinea van het voorwoord in bovenstaande bundel. Deze ongemakkelijke situatie bracht de Duitse organist Werner Freiberger, werkzaam in Sinsheim bij Heidelberg, ertoe een aantal “bekende en geliefde toccata’s, sorties en fanfares” (zoals in het voorwoord staat) in te korten tot bruikbaarere proporties. Hij koos daartoe twaalf werken van onder meer Dubois, Lemmens, Boëllmann, Gigout, Lefébure-Wely, Widor, Guilment en Vierne. Voor alle duidelijkheid, het gaat dus om de overbekende toccata’s van deze heren, die elke organist speelt, waar elke orgelliefhebber van houdt, en die zo populair zijn dat er meestal wel het feest der herkenning plaatsvindt. Zodra de organist zijn naspel inzet zijn de oren gespist omdat er iets bekends klinkt, en wanneer men het niet kent word je er meestal wel direct door “(in)gepakt”. Ik vraag me ernstig af óf de mensen wel allemaal vertrekken. Juist niet, denk ik.

Brevissima is de titel van deze uitgave: ‘zeer kort’. De gekozen toccata’s zijn niet zelden nogal uniform.

Ze hebben een virtuoos beweeglijk openingsdeel, dat wordt gevolgd door een rustiger en zachter middendeel waarin vaak andere toonsoorten optreden, en sluiten af met het openingsdeel dat óf letterlijk terugkeert óf waaraan nog een paar elementen zijn toegevoegd om de spanning wat op te voeren. Vaak volgen ten slotte nog een paar stevige coda-maten.

De bewerker legt zelf zijn werkwijze uit: hij laat het middendeel achterwege en koppelt de hoekdelen zo naadloos mogelijk aan elkaar met gebruikmaking van het bestaande materiaal. Klaar is Kees!

De *Toccata* van Boëllmann werd zo teruggebracht van 111 tot 59 maten, die van Widor van 78 maten tot 30 en de *Finale* uit de eerste orgelsymfonie van Vierne van 248 maten tot 91. Bij de *Toccata* van Dubois koos hij zelfs uitsluitend het slotdeel, zodat er van de 214 maten slechts 117 overbleven. Met andere woorden, steeds is het halve werk of nog meer verdwenen. Dat is wel wat je noemt ‘brevissima’ – als de organist is uitgespeeld zit de kerk nog half vol!

Vaak contrasteren de middendelen met hun omgeving: majeure kan tegenover mineur staan of andersom, soms is er een andere maatsoort, harmonisch zijn ze vaak iets rijker, in dynamisch opzicht wordt gas teruggenomen, soms is het tempo rustiger, enz. Wordt het middendeel, het noodzakelijke contrast, echter overboord gegooid, dan ondervindt het totaal daar schade van omdat de balans is aangetast. Ik meen dat je dat uit respect voor de compositie niet mag doen. Stel je voor: het middendeel van de *Pastorale* of van het *Andantino* van Franck weglaten? Of het middendeel van de *Fantasie in f* KV 608 van Mozart schrappen? Hoe haal je het in je hoofd?!

De bundel *Brevissima* is prachtig uitgegeven, dat is uitgeverij Butz wel toevertrouwd. Maar van de idee erachter begrijp ik helemaal niets. Als je bang bent voor een lege kerk halverwege je naspel (hoe leger, hoe beter het trouwens gaat klinken), kies dan een korter werk. Feestelijke stukken genoeg! Maar ga niet een compositie verminken.

Lourens Stuijbergen